

ЗИНОВІЙ КНИШ

“ЄВРЕЇ” ЧИ “ЖИДИ”

СРІБНА СУРМА

Торонто

— 1984 —

ЗИНОВІЙ КНИШ

“ЄВРЕЇ” ЧИ “ЖИДИ”

diasporiana.org.ua

СРІБНА СУРМА

Торонто

— 1984 —

Всі права застережені
Передрук дозволений тільки за письмовим дозволом
Видавництва

ISBN-0-920365-08-6

З друкарні “Нового Шляху” в Торонто

Published by the New Pathway, 297 College St., Toronto, Ontario M5T 1S2

КОРОТКЕ НА ПОЧАТКУ СЛОВО

“Євреї” чи “жиди” — це перероблена й доповнена частина одного розділу з більшої праці п.з. “Українсько-жидівські взаємини упродовж історії”, що її довів я тільки до Хмельниччини в першому з задуманих трьох томів.

У первісному вигляді передав я цей розділ одному українському тижневикові, щоб надрукувати як газетну статтю.

Пролежав він у “редакційній течці” доброго пів року і нарешті, на мою рішучу вимогу або друкувати, або віддати мені машинопис, таки вирішено її друкувати, пустивши підвалом.

Почала вона знову “ждати на свою чергу”, аж коли мені це набридло, я відтягнув її з редакції, доповнив деяким новим інформаційним матеріалом і рішився пустити її в світ окремою книжечкою, хоч може це комусь і не було до вподоби.

Не така то вже легка справа в сьогоднішньому часі, коли кількість читачів маліє, а кошти видання більшають.

На жаль друкарня не має спеціальних знаків, що вживаються у французькій, німецькій, еспанській та польській абетках, тому не можна як слід передати, як пишуться в тих мовах “жид”, “євреї” і похідні з них слова. Та для нас важливе не те, як вони пишуться в чужих мовах, тільки як перекладаються на українську мову.

Все ж таки я рішився взяти на себе цей ризик. Може тема книжечки викличе цікавість, одних подратує, других порадує, а третіх примусить вийти з байдужности. В кожному з тих випадків зробить вона корисне діло.

І з тією надією автор вітає читачів.

ЗИНОВІЙ КНИШ

I

Питання, з ким маємо діло, з євреями, чи з жидами, може декому здаватися занадто маловажним, щоб витрачати час на дискусію над ним, але для тих, що стоять за самобутність і чистоту української мовної культури, що борються з русифікацією, вона набирає засадничого значення.

До другої світової війни в нікого не було потреби застановлятися над тим. Українці в Західній Україні, на Буковині і на Закарпатті вживали назви “жиди”, звикли до неї здавен-давня, та й самі жиди послуговувалися тією назвою, коли говорили з українцями. Українці за Збручем уживали назви “євреї”, бо так рішила московська більшовицька партія і так їх учили в школі. Як воно було в глибоких народних низах — не беруся говорити, бо не мав змоги того досліджувати. Але в розмовах з українцями, що їх примусово вивезено на роботи до Німеччини — склалося так, що мав я безліч до того нагод — і також з деякими звільненими воєнними бранцями, що працювали в Німеччині, я чув то “жид”, то “євреї”, коли ж зустрічався з ними частіше і вони чули, що я вживаю тільки слова “жид”, вони й собі відкинули назву “євреїв” і перейшли на “жидів”. Навіть молоді дівчата-робітниці, що працювали в сільському господарстві, або подекуди, як от у Відні, домашніми помічницями. Звідки ж вони могли знати таке слово? Ані в школі, ані в

стосунках з безмірно розгалуженими совєтськими бюрократичними установами і тим більше з самими жидами, вони того не чули. Не навчилися його теж між німцями на чужині. Значить, принесли його з народу в Україні, де воно жило в народній мові поруч урядового “євреї”.

По війні перебув я кілька років у Франції. Ще з довоєнного часу жило там чимало українських селян, що виїхали туди на працю з наміром згодом вернутися додому. Перешкодила тому війна. Найбільше контактів мав я з галицькими, менше з волинськими українцями з довоєнної Польщі, але немало було серед них колишніх українських військовиків з Наддніпрянини. Існувало там товариство “Український Народний Союз”, як надбудова над місцевими товариствами, що майже завжди називалися “Просвітами”. Всі ті товариства мали своїми членами націоналістів або прихильників націоналістів. Були й інші товариства, та я до них не мав ніякого відношення, зате частенько, майже кожної неділі виїжджав до підбудови “Українського Народного Союзу” чи то з доповіддю, чи то як делегат від централі на збори, а то й на звичайні відвідини до знайомих. Майже весь інтелігентський і освічений елемент — хоч і небагато його було — творили там наддніпрянські українці. Балачки йшли про це й те, немало про жидів — це саме була пора, коли по всьому світу йшла пропагандно-інформаційна акція про те, як німці нищили жидів. З рукою на серці можу сказати, що за всі ті три роки мого перебування у Франції ні разу не почув я там слова “євреї”, тільки “жид”, і то зовсім не в згрідливому значенні, мова була про них так само, як про французів, німців чи італійців і т.д. Може тому, що назва жидів

французькою мовою бринить подібно до нашої, вимовляється вона “жюїф”.

Тому, що до Франції приїхав я уже знаючи французьку мову, доводилося мені не раз полагоджувати всякі справи моїм землякам у французьких урядах та установах. Стрічався я там з жидами, що полагоджували такі ж самі справи з рамени жидівських комітетів чи допомогових товариств. Деякі з них говорили по-польському, але знали чи пак розуміли українську мову, а деякі розмовляли по-українському. Я їх і вони себе називали тільки “жидами”, ні коли “євреями”. Пару разів наткнувся я на жидів з Угорщини чи з Румунії, ані я їхньої, ані вони моєї мови не знали, тож розмовляли ми або французькою, або німецькою мовами і тоді вживали слів або “юде”, або “жюїф”.

Коли ж дальша мандрівка долі кинула мене в Канаду, застав я тут велику українську громаду, видавалися книжки українською мовою, виходили часописи. Якось не можу собі пригадати, щоб у тих українських газетах Канади або Америки натрапляв я на “євреїв”. Скрізь були ті здавна мені відомі “жиди”.

Справа почала мінятися, коли за океан хлинула велика хвиля української “скитальської” еміграції з Європи, між ними багато освічених українців, що вирвалися з большевицького раю. Почали вони дописувати до преси, видавати журнали і вслід за тим щораз частіше з’являлася в друкованому слові назва “євреї”. Я певний, що нікому й у думці не було русифікувати в той спосіб українську мову, попросту роками звикли до того в школі, урядовому (бо іншого там не було) публічному житті. Спочатку не дуже на те зверталася увага, але дедалі “євреї” почав витискати

“жиди” з журналістичної та літературно-наукової продукції. Ба, почалися дискусії і спори за те, як правильно має бути по-українському: жид чи євреї. Одні не дуже тим турбувалися, але були такі, що з завзяттям гідним ліпшої справи схрещували шаблі в обороні “єврея”, подібно як і за “штатами” чи іншою московською мовною каззонщиною, що засмічує українську мову. Два великі видавництва ввели в своїх публікаціях виключно тільки “єврейщину”. Наближалася пора, щоб бити в дзвін на тривогу, бо публіка читала це в газетах і поволи й собі переймала цей звичай, бо коли так пишуть у газетах, то значить так повинно бути.

Покищо все те варилося тільки між українцями. Зв’язків з жидами майже не було, не було потреби думати, якої назви вживати у взаминах з ними. Жиди жили в своєму світі, українці в своєму, стрічалися з собою хіба одиниці в приватних, сусідських, професійних і т.п. справах.

Не будемо вдаватися в причини чому так сталося, бо не дуже це безпечна справа, але прийшла пора т.зв. круглих столів, спільних розмов, обережних наближень між українцями й жидами, — тут уже справа стала рубом: як до них говорити. В жидів того клопоту не було. Вони знали, що не говорять з “малоросами”, “южноросами”, “русинами”, “карпаторосами”, тільки з українцями, бо в нас була вже тільки одна назва на означення нашої національності. Інакше діло з українською стороною. Якщо було діло з жидами, що не знали української мови, розмова йшла англійською мовою і тоді одні других називали такою назвою, що вживається в англійській мові. Отже поруч себе сиділи “юкрейнієнс” і “джуз”. Але якось воно йшло, не знаю, як

давали собі раду і який там установлено для тої справи “дипломатичний протокол”.

II

Вдруге змінилося положення, коли в Ізраїлі постало “Товариство жидівсько-українських зв’язків”.¹ Коли воно закладалося, мабуть небагато мало членів. Це були або жиди, що приїхали безпосередньо з України, або може з інших республік чи областей Советського Союзу”, але своїм походженням, професією чи працею були якимсь чином зв’язані з Україною. Були між ними й такі, що аж у концентраційних таборах пізнали українців і навіть подружили з ними. Тому їй не було б дивно, якби назвали вони своє Товариство “єврейсько-українським”, а не “жидівсько-українським”. Бо відколи заволоділа в Україні московська советська система, мусіло вживатися тільки означень “єврей” та “єврейський”. Щоправда, колись і в Росії загальною вживалися назви “жид” і “жидівський”, аледесь так від половини царювання Олександра II слово “єврей” почало випирати з мови слово “жид”, уважаючи його образливим. Чи це діялося під тиском жидів, чи московської ліберальної інтелігенції, не скажу, та їй не важне воно тут для нас. Вистане нам ствердити, що під кінець XIX сторіччя слово “єврей” здобуло собі право громадянства в московській мові, ввійшло в щоденний вжиток у шкільній, літературній та розмовній

¹ Не знаю, яка його дійсна статутова назва. Українська преса за океаном писала то про “Товариство жидівсько-українських зв’язків”, то про “Товариство єврейсько-українських зв’язків”.

московській мові. Перейнято його з московських православних сфер, а за советської влади стало воно обов’язковим.

Засновуючи таке ж саме товариство в Північній Америці, без глибокої надуми прийнято таку ж саму назву, як у Єрусалимі, — “Товариство українсько-єврейської співпраці”, а не українсько-жидівської. І не розумію чому. Бо в повідомленні голови того товариства з Єрусалиму, Якова Сусленського, до жидівських емігрантів із ССРСР, поміщеному в українській пресі, пише він від імені “Товариства жидівсько-українських” а не “єврейсько-українських” зв’язків, заповідає створення “Товариства українсько-жидівської співпраці в Північній Америці” і підписує це звернення знову ж, як голова “Товариства жидівсько-українських зв’язків” в Ізраїлі.

Ось воно:

Звернення

Товариства жидівсько-українських зв’язків в Ізраїлі до жидівських емігрантів з ССРСР

З ініціативи Українського Демократичного Руху буде створено восени цього року Товариство українсько-жидівської співпраці в Північній Америці.

Це Товариство, як і Товариство створене два роки тому, вважає своїм завданням подолати довголітній антагонізм, що розділяє український і жидівський народи, і нормалізувати відносини між цими двома народами на основі взаєморозуміння, довір’я, співпраці і взаємодопомоги.

Зближення наших народів диктується спільністю інтересів і боротьбою проти спільного ворога —

советської системи — за національні і громадські права. Спільними зусиллями ми допоможемо нашим братам, що живуть за залізною заслоною в умовах неволі, нужди, насильства і дискримінації.

Ми, емігранти із СРСР, особливо з України, краще знаємо український народ, ніж будь-хто інший, і наше слово про нього та наші дії у відношенні до українців повинні вплинути на формування думки Заходу про українців і посилити значно нашу спільну боротьбу.

Товариство жидівсько-українських зв'язків закликає всіх емігрантів із СРСР активно включитись у працю для створення місцевих комітетів і в підготовку з'їзду, на якому буде створене Товариство українсько-жидівської співпраці в ЗСА й Канаді.

Беріть участь в обговоренні статуту Товариства і його програми. Треба накреслити план установалення зв'язків і співпраці в багатьох ділянках міжнаціональних і міжгромадських відносин.

Надісьмоє, що ви відгукнетесь на наш заклик і підтримаєте ініціативу УДРуху в цій благородній, потрібній та історично важній справі нашого часу.

За дальшими інформаціями стежте в українській і російській пресі в ЗСА і в Канаді, або пишть на адресу:

ЯКІВ СУСЛЕНСЬКИЙ,

Голова Управи

Товариства жидівсько-українських зв'язків
в Ізраїлі

І весь час, коли відбувалися його виступи перед українцями з ЗСА чи з Канади, у "Свободі" й "Новому Шляху", звідки я взяв ці дані, у наголовках статей на ту тему вживалося слова "жиди" і "жидівський", а не "євреї"

і "єврейський". Наприклад: "Бльокада Бейруту і українсько-жидівські стосунки", "Чи потрібна співпраця з жидами", "Дискусія на тему українсько-жидівських взаємовідносин", "До історії українсько-жидівських взаємин", "Відбулася жидівсько-українська конференція", "До жидівсько-українських стосунків", "Плянують установчі збори Товариства українсько-жидівської співпраці", "Американські жиди між собою", "Кому потрібна українсько-жидівська співпраця?"

Можливо, що в переданому до редакції "Зверненні" від срусалимського Товариства писано "єврейських зв'язків" і редактор української газети це справив згідно з вимогами української мови. Яків Сусленський теж мусів читати згадані статті, і не протестував, бо напевно розумів, що так пишуть і говорять українці, так називають жидів і нема в тому наміру їх образити, бож усі ті статті писані прихильно до жидів. Аж тут несподівано, ні з цього ні з того — повідомлення про заснування "Товариства не українсько-жидівської, тільки українсько-єврейської співпраці".

А це була велика помилка. Бо наше, українське слово, є "жид", а не "євреї", нема й не було в ньому ніколи нічого образливого, і його ми повинні далі триматися в обороні перед русифікацією, що в той спосіб перемінюється в саморусифікацію. І смішно було б у стосунках з жидами послуговуватися назвою "євреї", а між нами, у щоденній мові, в пресі й літературі вживати "жид". Це посередньо і в жидів викликувало б враження, що "жид", це гіршого рода слово і ми з чемности чи з увічливости не вживаємо його в розмовах з ними, а між собою далі тримаємося старої звички. Не думаю, що жиди протестували б, чи чулися б враженими, якби ми їм це на початку вияснили.

Вони ж звикли до того, що їхній нарід має різні назви в мовах різних народів, і, за винятком італійців, в усіх мовах вона виводиться з того самого кореня, що й наше “жид”. Говоримо про мови європейських народів, бо не знаємо, як ця справа виглядає в мовах народів Азії й Африки. Отож називалися й називаються вони жидами в Польщі й Україні, у Німеччині die Juden, у Франції les juifs, у єспанській los judios. В одній-єдиній італійській мові назва їх інакша, взята з біблійної традиції. Всі ті назви походять від одного й того самого латинщеного кореня, перейшовши деякі зміни в міру того, як мінялася й мова римлян, підпадаючи регіональним впливам у римських провінціях. Отже назви є такі, як подано вище.

Засновуючи товариство для приятних зв'язків між двома народами, слід називати їх так, як вони самі себе називають, мавши якусь однакову чи подібну в світових мовах назву. Коли ж не мають такої — тоді таку, як вони звать себе в своїй державі, чи на своїй національній території, а коли б це тягнуло за собою надто великі труднощі — тоді такою, що її вживає нарід-партнер у тому товаристві. З українською назвою нема труднощів, бо в цілому світі вже прийнялася назва “Україна” та “український”; хоч може подекуди вона трохи інакше вимовляється, а йнакше пишеться. Наприклад, в англійській мові вимовляється “юкрейн”; “юкрейнісн”; у французькій — “Ікрен”, “ікренісн”; в німецькій: “Україне”, “україніш”, в єспанській — “Українія”, “україніано”. Для жидів найбільш відповідна була б назва “Ізраїль” та “ізраїльський” (з наголосом на “а”), бо така й була колись назва, що її дістали від Бога Єгови за патріярха Якова. Тільки тут постала б трудність, бо Ізраїль це одночасно

назва держави, а “ізраїльський” — той, що з Ізраїлю, може це жид, може бути й араб, живуть же бо в Ізраїлю також палестинські араби. Я не знаю, як називають себе жиди в Ізраїлю на їхній урядовій мові. Але напевно ані в Америці, ані в Канаді не називають себе “євреями”. Навряд, чи американські, канадські і взагалі жиди, що живуть по всьому світу з одного боку самі схотіли б окреслювати свою національну приналежність так, як вона бринить в урядовій мові Ізраїлю, а з другого, чи та нова назва прийнялася б у всьому світі і виперла з ужитку давні назви, що під ними жиди були знані в кожній країні. А коли жиди в Америці й Канаді не називають себе “євреями”, то чому ж ми маємо їх називати російською мовою в українсько-жидівських стосунках? Якоїсь одної вживаної в цілому світі мови жиди не мають. Отже ми повинні вживати для них такої назви, якою споконвіку називав їх український нарід, а перебрав він її від жидів, не придумав для них, як, наприклад, для германців, що їх назвав “німцями”, бо нібито з ними не можна порозумітися так, як з німими людьми.

Якщо деякі жиди того не знають, або не розуміють, то треба їм це в'яснити, що в українській мові назва “жиди” не має в собі нічого образливого, обидливого, насмішливого чи кривдного, що понижувало б їх національну честь чи гордість, так само, як така сама назва для них у польській мові. Це надзвичайно важлива справа, тому так довго я на ній спинився і це її далі мушу продовжувати, аж до остаточного в'яснення, щоб кожен українець, коли зайде з жидом у розмову на ту тему, міг йому це в'яснити.

А втім, перешкodi в тому слід шукати не так у

непоінформованих жидів, як у тих наших українських мовних всезнайків з советських шкіл і в сліпих, бездушних їх наслідувачів. Тут можна повторити за Шевченком:

“Німець скаже — ви моголи!

“Моголи, моголи”,

Золотого Тамерляна онучата голі,

а тепер нам каже москаль: “Це — євреї” — і послушно за ним повторяють: “євреї, євреї!”

III

До революції 1917 року в українській мові, народній і літературній, існувало тільки слово “жид”. Щойно коли українська “поступова” інтелігенція почала підпадати під вплив різного відтінку московських “ліберальних”, “лівих”, “прогресивних” і соціалістичних кіл, стала переходити з “жидів” на “євреїв”. Ще перед першою світовою війною звернув на те увагу історик проф. Михайло Грушевський і в передмові до своєї книжки “Про старі часи в Україні” писав:

“Ми називасмо жидів жидами не в образі, а тому, що здавна в Україні їх так називано і вони самі себе так називали, і в цім імені нема для них ніякої образи чи ганьби. Тепер, правда, часто вважають це слово за образливе і тому називають жидів з-московськи¹ “євреями”. Але на що ж то? В Галичині, в Польщі, на Литві і в Чехії — скрізь жидів називають жидами, по-давньому, і жиди самі себе так називають, бо це не ганьба, а ім'я. Навпаки, в

¹ Підкреслення моє, З.К.

Галичині, як хоче чоловік жида якось прозвати, то каже на нього: ти, “яврею!... Саме слово жид не образливе і нема чого його вважати за якусь лайку. Інакше потім буде здаватися, що й наші давніші письменники — Шевченко й інші — жидів ляляли, коли називали жидами, хоч вони зовсім не зневажають жидів, але називали їх так, як вони в нашій мові називаються”.

Це можна перевірити та доказати словниками й цитатами з творів письменників з нашої літератури.

Інші назви вживалися тільки в старих церковних книгах. Так вони можуть уживатися й тепер у перекладах Біблії та Євангелістів, або в літературних творах з біблійною тематикою, бо це відноситься до стародавніх старозавітних часів з-перед двох тисяч літ, а не до сучасного жидівського народу з його мовою і культурою, не до того, що поселився в Україні чи в інших країнах після зруйнування Єрусалиму і розсіяння жидів у мандрівці по світі. Хоч, навіть у стародавніх українських євангеліях трапляється, побіч слова “євреї”, також і “жид”. Те доказав у своїх студіях проф. Іван Огієнко, пізніший митрополит Іларіон. Дозволимо собі навести тут кілька цитатів з його творів:

“Тими найстаршими писаними слов'янськими пам'ятниками, в яких засвідчене слово “жид” у слов'янських народів, є пам'ятки з кінця X й початку XI віку, які є копіями тих текстів християнських Богослужбних Книг, що їх для

¹ Михайло Грушевський: Про старі часи в Україні, видання 1916 року в Скрентоні, Пенсильвенія, ЗСА.

слов'ян з грецької мови переклали в початках другої половини IX віку святи Кирило і Методій.

Тією найстаршою українською писаною пам'яткою, яка є теж найстаршою писаною пам'яткою всього сходу Європи, є Остромирова Євангелія з 1056-1057 років, у якій читаємо: "жидовин".⁴

Автор навів там низку прикладів уживання назви "жид" у старих історичних пам'ятках, крім Остромирової Євангелії ще в Галицькій Євангелії з 1144 року, в Іпатському Літописі та в "Слові" Кирила Турівського з XII століття.

⁴ Митрополит Іларіон: Етимологічно-семантичний словник української мови, В-во "Волинь", 1982, том II, Е-Л, сторінка 42, гасло: "жид" — євреї.

⁵ Іпатський Літопис — це зібрані в цілість три давніші літописи: літопис Нестора, київський літопис з XII сторіччя і пізніший Галицько-Волинський літопис. Його знайдено в кількох списках з різних років і в різних місцях. Найстаріший, з початку XV сторіччя зберігався в монастирі в Костромі в Росії.

⁶ Кирило Турівський, єпископ у Турові до 1182 року. Знаменитий проповідник, збереглося по ньому тільки десять його проповідей, що їх він опрацював самостійно з творів св. Івана Золотоустого. Його проповіді мали великий вплив у східному християнстві теж поза межами тодішньої України. Крім того писав він молитви, дуже суворого змісту, деякі з них перейшли до фольклору, а деякі теми ввійшли в різні збірники проповідної літератури. (За "Енциклопедією українознавства, словникова частина, т. 3, 1959 р.).

За твердженням митрополита Іларіона, в найдавніших церковних книгах було і слово "жид" і слово "євреї". Але в світській мові з давніх-давен прийнялося тільки слово "жид", слово "євреї" обмежувалося тільки до церковної мови, хоч і там часами вживалося "жид".

І так було аж до другої половини XIX століття в підросійській Україні, бо в Галичині цей стан тривав аж до часу, коли після другої світової війни ввійшла вона в орбіту ССРСР, хоч ніби як окрема її республіка, чи пак "возз'єдналася" з окремою республікою УРСР.

Ідучи далі за працею митрополита Іларіона, подаємо:

"Почавши від царювання Олександра II, що його москалі називають "освободителем" за скасування кріпацтва, російська т.зв. ліберальна і прогресивна преса почала вживати тільки церковного слова "євреї" і так воно ввійшло в російську світську мову, а "жид" почало вважатися лайливим словом.

Перші нападки російської преси на вживання слова "жид" в українській мові почалися 1861 року проти журналу "Основа" в Петербурзі. "Основа" вияснила, що слово "жид" ніякого образливого значення не має і що в українській народній та літературній мові вживається тільки воно, а не "євреї". За тим заявився теж Тарас Шевченко, що підтримував "Основу" і в своїх творах писав "жид", а не "євреї".

Після перемоги большевицької революції в жовтні 1917 року, советська влада заборонила українцям уживати слово "жид" і ввела слово "євреї" з російської мови.

Совет Народних Комісарів під проводом Володимира Леніна видав "указ" 9 серпня 1918 року з наказом советській владі прийняти рішучі заходи, щоб з корінням вирвати антисемітський рух і вживання в Україні під советською владою слово "жид" підтягнула вона під антисемітські виступи".

Звідки ж узялося це слово "жид", що опісля прийняло різні переміни й перекручування в головних європейських мовах? Митрополит Іларіон виводить його з старожидівського *jeħudi* (Юда), що від нього прийняла свою назву країна. У грецькій мові мешканці тієї країни називалися *iudaios* і коли пізніше римляни завоювали весь простір Палестини від Єгипту по Дамаск у Сирії, назвали її "Юдеєю", а її мешканців "юдеями". У староукраїнській літературі, головню церковній, бо світської майже не було, виступають жиди під назвою "їудеїв", а в світській просто — юдеїв.

У тих же старовинних церковних пам'ятниках Х й початку ХІ століття подибуємо, побіч іменника "жид" також прикметник "єврейськ" (цебто "єврейський" за теперішньою граматичною формою).

Щодо походження того слова є дві теорії. Митрополит Іларіон допускає, що ця назва може виводитися від *Евера*, правнука *Сима* (про нього є мова в уступі 10, параграфі 24 "Книги Буття", цебто першої книги *Мойсеєвого* "П'ятикнижжя".⁷ Це значило б, що євреї, це потомки *Евера*, бо згідно з звичаєм на східно-європейському ґрунті початкова буква "є" перемінюлася на "е", отже з "євреїв" зроблено "єврейв", так само, як з "Єгипту" — "Єгипет", з "євангелії" — "Євангелію" — і т.п. Трохи далі в тій самій книзі *Мойсея*, в уступі 14,

параграф 13 читаємо, що *Абрам* був (iv'rt, цебто "євреї" ^

Але поширена теж думка, що слово "євреї" походить не від імені "Евер", тільки від слова, що значить "той бік" друга сторона річки, цебто "євреї" це щось таке, як у нас "зарічні" чи "зарічанські" або "запоточні", а тоді — люди з-за *Йордану*, або навіть з-за *Евфрату* в теперішньому *Ірані*, чи десь на межі між *Іраном* та *Іраком*. В арамейській мові, що нею в давнину говорила більшість кочових племен того простору, змінилося це слово на *ibraio*, з чого постало грецьке *ebraios* і потім латинське *hebraios*. З грецької мови *ebraios* перейшло в старослов'янське "євреї" і так замандрувало в Україну та вживалося виключно в церковних книгах. З того самого кореня це слово зайшло в пізнішу мову латинську як *hebraeus*, а звідти в інші європейські мови,

⁷ і ⁸. А *Арпахшад* породив *Шелаха*, а *Шелах* породив *Евера*. 25. А *Еверові* народилося двоє синів: ім'я першому *Пелег* (т.зн. поділ, розділ⁹), бо за днів його поділилася земля, а ймення його брата — *Йактан*.

(*) примітка перекладача Біблії

ХІУБ 13. І прийшов був *недобиток* та й розповів *єврею Аврамові*, — а він жив між дубами *амореянина Мамре*, брата *Ешколового* і брата *Анерового*, *Аврамових* спільників.

(Біблія або книги Святого Письма старого й нового завіту, із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена.

Видало *Британське і Закордонне Біблійне Товариство*, *Лондон*, року *Божого 1962*. Над перекладом працювала комісія, але головним перекладачем був проф. *Іван Огієнко*, праця докінчилася аж по війні на американському континенті, коли проф. *Іван Огієнко* був уже *Митрополитом Канади*).

2. (Друге значення): образлива назва євреїв. На те не подано ані одного прикладу з української літератури, навіть зо “Співомовок” Степана Руданського, де про жидів багато, а хоч у жартівливому, та ніколи в образливому тоні чи значенні. Не могли навіть знайти й вибрати чогось такого з так званої “усної словесности”, цебто з живої народної мови: приказки, приповідки, пісні тощо, бо “жид” ніколи не було образливим словом в українському народі. Коли б хтось і хотів образити жида, то хіба додатком “проклятий” чи “паршивий жид”, де образа містилася не в слові “жид”, тільки в доданім прикметнику, або й іменнику, наприклад “жид-кровописць”. Таке саме явище знайдемо і в мовах інших народів, наприклад в англійській (на американському континенті, бо як ув Англії, не знаю, не жив там): dirty Jew, або у французькій sale juif. У люті чи в лайці могли б гукати: ти жидюго, але такі самі вислови можна творити в подратованому стані і з імен інших народів, наприклад: німак, німота, німчура і т.п. у відношенні до німців.

Зате слово “єврей” і похідні від нього, виступають у словнику чотири рази:

Євреї — загальна назва народностей, які живуть у різних країнах і об’єднані спільністю походження від давноєврейського народу, що населяють Палестину до перших століть нашої ери.

Приклади на те вже подані з літератури після большевицької московської окупації, наприклад: “Старенький, але кремезний єврей, що за ним ми увійшли, запросив нас сідати до столу. (Досвітній, “Вибране” 1959, стор. 84; “Перед низькою, з кривими вікнами хатиною ...

сиділи на табуретках дві старі єврейки”. (Ірина Вільде: Сестри, 1958, ст. 361).

І знову ж нема ані одного прикладу з т.зв. дожовтневої літератури, і цілком зрозуміло, даремно було б шукати, бо до того часу ані народня ані літературна українська мова не знали слова “єврей”, тільки “жид”.

“Єврейський” — прикметник до євреї. “Болючи душею над темнотою і недолею свого українського народу, Франко в оповіданнях з єврейського і циганського життя, як “До світла”, “Сурка” і “Цигани” проповідує любов. “Та це не пише сам Франко, як видно з тексту, тільки про Франка Михайло Коцюбинський, і цей уривок узятий на приклад уживання прикметника єврейський, але з видання творів Коцюбинського вже за совєтського режиму, як і зазначено: Коцюбинський, III том, 1956 року, коли то вже роками большевицькі літературні політруки та їхні українські ступайки пильно працювали, як висловився один із них, щоб “виправити неправильно і пропустити зайве”.

Послухаймо, як пише сам Іван Франко, не в оповіданні, тільки в поемі “Сурка”, поемі зворушливій, де малює недолю бідної наймички Сурки, що її звів жидівський господар. Тут ніхто не посмів би сказати, що Франко, називаючи її жидівка, хотів її образити, або погіршливо про неї говорити:

Я — Сурка, бідна жидівка,
Не дав Бог росту ні вроди,

так починається поема, і далі:
Отак я думала часто
Із річки носячи воду,

У кухні миючи миски,
Перучи шмаття жидівське,

Усі здавались охочі
Побить жидівку, полаять,

і т.д., аж доки не звів її господар-жид. Не знайшла вона потіхи і в цадика⁹, звертаючись до нього словами: "Ох, цалик, я бідна жидівка", аж знайшла тиху радість у нещасному житті, народивши і плекаючи нещлюбну дитину.

Редактори згаданого словника тут, та й не тільки тут, фальшують мову української літератури, а за ними підтюпцем підбігають підголоски, редактори, професори й академіки в добровільній русифікації підтягаючись під російський "общепонятний язик".¹⁰

Заповіджено видання "Етимологічного словника української мови в семи томах", теж з тієї самої Академії Наук УРСР, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, але досі вийшов тільки один, перший том у 1982 році (букви А-Г). Цікаво, чи буде там "жид", крім "єврея", коли буде пояснюватися походження слів, і взагалі, чи і що про те напишуть.

У "Словнику синонімів української мови" Андрія Багмета, що його видало Наукове Товариство ім.

⁹ Цадик — рабин.

¹⁰ Насувається тут на думку німецький жартівливий, а в нашій українській дійсності сумний вислів: *hundert zwanzig Professoren — Vaterland, du bist verloren!* (Сто ще й двадцять професорів — ти пропала, Батьківщино!)

Шевченка на основі "Матеріалів до синонімічного словника української мови" (вони друкувалися від 1959 до 1971 року в різних совєтських українських журналах), нема зовсім слів, що починаються з букв "Е", "Є", а під буквою "Ж" не знаходимо слова "жид".

Російсько-український словник, укладачі Д. І. Ганич та І. С. Олійник, четверте видання, фірмоване: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, Київ 1978, не має зовсім слова "жид", тільки "єврей" і по-українському теж подано "єврей".

Українсько-англійський словник Подвезька, видання "Державного учбово-педагогічного видавництва "Радянська Школа", Київ 1951, і в дальших, новіших перевиданнях:

<u>Жид</u>	— нема зовсім
<u>Єврей</u>	— Jew, Hebrew
<u>Єврейка, єврейський</u>	— jewish, judaic, israelitic
Старо-історичне:	hebraic
Єврейська мова (нова)	— yiddish
стара	— hebrew

Англо-український словник Михайла Подвезька, видавництво "Радянська Школа", Київ 1974:

Jew	— єврей
Jewess	— єврейка
jewish	— єврейський; іудейський
Jewry	— євреї (збірно); єврейство; гетто (жидівський квартал)
Hebrew	— староеврейський (прикметник), єврей, єврейська мова

hebraic — тільки прикметник: старосврейський
Israelite — євреї (іменник), єврейський
(прикметник)
ізраїльський (з держави Ізраїль)

Французько-Український словник уклали доц.
Олександра Олексіївна Андрієвська і Людмила Аркадієвна
Яворовська, видання Державного Учбово-педагогічного
видавництва "Радянська Школа", Київ 1955:

Juif — (з великої букви) євреї
Juive — (з великої букви) єврейка
juif — (з малої букви) єврейський
juive — (з малої букви) єврейська
hebraïque — єврейський
hebraisant — знавець старосврейської мови
hebraiser — вивчати старосврейську мову
hebraïste — hebraisant
hebreu — 1. іст. — єврейський
hebreu — * — 2. старосврейська мова
Hebreux — (з великої букви, множина)
іст. євреї

Цікаво, що інакше, ніж в українсько-французькому
словнику (як побачимо далі) нема тут слова Ізраїль і
похідних від нього, тільки на кінці словника в списку
"Географічні назви" є одне слово: — Ізраїль.

Українсько-французький словник уклали ті самі
авторки й видало те саме видавництво в Києві 1963 року:

Слова "жид" нема зовсім, тільки "євреї", що його
перекладено по-французькому: Juif (з великої букви)
та Israelite теж з великої букви, і жидівка: Juive,

Israelite теж з великої букви. Hebreux — євреї, як
історична назва.

Далі: єврейський — juif, israelite, hebraïque; hebreu
(невідм.) — старосврейський.

Єврейська мова — yiddish, старосврейська — hebreu.

Це — щодо назви жидів, як людей. А жидівська
державна: Ізраїль — Israel, ізраїльський — israelien. Отже :
ізраїльський громадянин — citoyen israelien, ізраїльська
громадянка — citoyenne israelienne. Нема подано, яка
ізраїльська мова. Виходило б: мова держави Ізраїлю.
Однак в Українській Радянській Енциклопедії (про неї ще
буде мова) заповано, що офіційною мовою держави
Ізраїлю є іврит, це є в оновленому вигляді стародавня
єврейська гебрейська мова. Виходить до деякої міри
дивогляд: держава народу називається Ізраїль, нарід, що
створив її — це євреї, а мова, що нею говорять — це іврит.
Доволі карколомна комбінація понять.

Slownik Ukrainsko-Polski, Panstwowe Wydawnictwo
Naukowe, Warszawa, 1957.

Слова "жид" — нема. Польське слово "zyd" подас ніби
по-українському "євреї".

Польсько-український словник у двох томах,
видавництво Інституту суспільних наук Академії Наук
УРСР, Київ 1958-1959. Зредагувала колегія з п'яти осіб,
головний редактор — Л.Л. Гумецька (в редакційній
колегії бачимо м.і. колишнього літературного
редактора "Діла" у Львові з-перед 1939 року, Михайла
Рудницького):

zyd — євреї
zydek — єврейчик,
zydowski — єврейський,

zydowstwo — збірне — євреї, євреїв
 zydowka — єврейка
 hebraista — гебраїст
 hebrajski — старосврейський
 hebra jsczyzna — старосврейська мова,
 літературна тощо

Izrael — Ізраїль
 Izraelski — ізраїльський, такий, що походить
 або належить до Ізраїлю

Німецько-український словник (шкільний) під редакцією проф. Івана Шаровського, Державне учбово-педагогічне видавництво, Київ 1955.

“Жиди” там не з’являються, є тільки три німецькі слова про них, а перекладаються вони — як же ж би інакше? — на українську мову словом: “євреї”:

der Jude — євреї
 die Judin — єврейка
 judisch — єврейський

З кореня “ізраїль” нема нічого, а з біблійної мови є тільки *hebraisch* — (старо)єврейський.

Мабуть большевицька шкільна влада вважала, що для учнів середньої школи це вистане, в шкільній науці з тією тематикою не матимуть діла.

Німецько-український словник того самого видавництва, трохи більший запасом слів, складала його вже комісія, куди належали кандидат фіологічних наук В. М. Лециньська, О. Г. Мазний і К. М. Сільвестрова.

Жиди там, само собою, зайво шукати, а на його означення вживаються:

der Jude — євреї
 judenfeindlich — юдофобський, антисемітський

der Judenfresser — юдофоб,
 das Judentum — іудейство, єврейство,
 єврейський побут
 die Judin — єврейка
 judisch — єврейський

Є ще: *hebraisch*, що перекладається і як “єврейський” і як старосврейський *israelitisch* — це єврейський, іудейський (коли мова про віроісповідання).

Українсько-німецького словника, виданого в Советській Україні я ніде не бачив. Пробував замовити з України — не повелось.

Але якщо він є, то з усією певністю можна б сказати і навіть побитися об заклад, що на підставі порівняння з вищезаподаними українсько-чужомовними словниками слова “жид” там не знайшов би, тільки “євреї” та похідні від нього слова.

Шевченківський словник у двох томах видання Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР у Києві 1976 року це, власне, свого рода енциклопедія інформації про все, що мало відношення до Шевченкової творчості, люди, твори, чужа література, переклади і т. п. Під буквою “Ж” там нічого нема, хоч навіть учні нижчих клас у школі знають, що в Шевченка є чимало згадок про жидів. Під буквою “Є” знаходимо тільки одне гасло: “Єврейська література і Т. Г. Шевченко”, а в ній мова м. і. про те, що Шевченко мав великий вплив на жидівських поетів і письменників, що висловлювалися вони про нього з надзвичайною повагою. А коли так, то напевно слова “жид”, якою то назвою Шевченко користувався у відношенні до них, не вважали за образу.

У цьому словнику є багато приміток, покликів і гасел до окремих поезій Шевченка. Багато часу потрібно б, щоб переглянути словник листок за листком, або гортати листки Шевченкових творів і шукати, до котрої з поезій є гасло в словнику. Та треба буде колись це зробити, хоч щоб переконатися, якої словесної еквіліристики уживали большевики, пишучи про ті вірші Шевченка, де згадка про жидів. Цитувати дотичні місця з Шевченка — неможливо, не поставиши бо слова "жид" замість "єврея", цитат не вийде. Хіба що будуть переповідати зміст вірша і в інтерпретації його послуговуватися "єврем" замість "жидом".

Українська Радянська Енциклопедія, перше видання в 17 томах, друге заповіджено в 12 томах, та покищо надруковано тільки 10, обидві видала Академія Наук УРСР, першу в 60-тих роках, другу почала в 70-тих. В одному і другому навіть Діоген зо своєю свічкою не знайшов би "жида", а під буквою "С" поміщено однакові гасла майже в додільному тексті:

Євреї — дефініція така сама, як у "Словнику української мови" в 11 томах.

Єврейська автономна область

Єврейська література

Єврейська стародавня мова (гебрайська). Під цим гаслом заповдано, що в оновленому вигляді іврит є офіційною мовою держави Ізраїлю, про що ми вже згадували.

Єврейська сучасна мова, дивись Іврит, Їдиш

Єврейське письмо.

У другому виданні в першому гаслі, євреї, підкреслено, що це українська назва: "Євреї — загальна етнічна назва

(українською мовою) народностей, які історично походять від давніх євреїв.

V

Погляньмо тепер, як ці дві назви, "жид" і "євреї" та похідно витворені з них слова виглядають у словниках з-перед часу, коли Україну загорнула советська окупація, або коли друкувалися вони перед і після окупації, але поза межами ССРСР.

Найстарший словник, що його міг я знайти, це "Малоруско-німецький словар" Євгенія Желехівського в двох томах, виданий 1880 року в друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ось що ми там бачимо:

євреї	— der Hebraer
єврейський	— hebraisch
єврейство, єврейзм	— Hebraertum
євреїст	— Hebraist
жид	— der Jude
жиденя	
жидівлення	

(з приміткою, що взято з "Чорної Ради" Куліша) всі ті три слова перекладено одним німецьким

жидівча	— kleines Judenkind
жидик	— der Judenjunge
жидівка	— die Judin
жидівочка	— judisches Madchen
жидівський	— judisch
жидівство	— das Judentum, judische Nationalität

жидовин (з Шевченка) — *der Jude*
жидовіти — *verjuden, Jude werden*
жидолюбєць — *der Judenfreund*

Другий з черги щодо часу видання, це "Словар російсько-український", автори — М. Уманець і А. Спілка (Комаров), друкований у Львові 1893 року, як додаток до часопису "Зоря" за 1893 рік. Склали цей словник українці з Наддніпрянщини, але в Україні тоді заборонено друкувати щонебудь українською мовою, тому друкувався він у Галичині, в тодішній Австрії.

Російське слово "євреї" і похідні з нього слова передані там українською мовою ось так:

євреї — жид, жидовин, поб.¹¹ — жидяга, жидяка;
зневажливо: парх; збірно: жидова; здрібноло: жидок,
жидик.

До того прикладом приповідка: наші жидки-неборачки, єдні пішки, другі рачки.

євейка — жидівка, здрібноло — жидівочка

євейський⁴ — жидівський

євейчик — жидок, жидик, про дитину: жидича,
жидівча

зневажливо — бахур

Третій з черги, найважливіший, що став основою складання всіх пізніших словників української мови, це "Словарь української мови, виданий у Києві 1907 року, збирала редакція журналу "Київська старина"; зредагував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Виданий у чотирьох томах є це, власне, українсько-російський словник, т.зн. українські слова

¹¹Побільшено

перекладаються там на російську мову з поясненнями та прикладами, що взяті або з усної словесності, або з українських до того часу надрукованих літературних творів. Властивий і повний його заголовок подано російською мовою: Словар украинского языка, собранный редакцией журнала "Киевская Старина". Редактировала, с добавлением собственных материалов Б.Д. Гринченко. Российской Императорской Академией Наук удостоен второй премии Н.Н. Костомарова, Киев 1907.

Гасла "євреї" у цьому словнику нема, і зрозуміло, бо в ньому зібрано слова з народної мови та з української літератури до часу, коли ще можна було в Росії друкувати українські книжки, щєбто до т.зв. Емського указу з 1876 року, а українська мова слова "євреї" не мала.

Зате гасло "жид" і похідні відміни з того слова — дуже широке:

жид — євреї

жиденята — тут і далі пропускаємо для заощадження часу й місця, як це перекладено російською мовою, всі ті переклади виводяться з кореня "євреї", натомість подаємо приклади, що їх наводить редакція словника:

Жиденята та жиди так і хватають та їдять, аж за ушима лящють. (І. Рудченко; Народні южноруські казки, 1869-1870).

жидик

— гл. жидова

жидва

— євейка

жидівка

"А хто хоче меду пити —
Ходім до жидівки.

*А в жидівки чорні брівки
Високі підківки.*
(Сборник українских песен,
издаваемый Михаилом Максимовичем,
Часть первая, Киев 1849.)

жидівонька
жидівство — єврейство, жидовство
жидівський — єврейский, жидовский

(Попихач жидівський, виріс у порогу, а
не клене долі, людей не займа.
Шевченко, Кобзар, Петербург 1867)

жидівське богомілля — молитвення
приналежности євреев

жидівські груші,
яйця, лепехи — ботанічні назви, що їх збрало
географічне товариство в Києві 1874-
1875

жидівча — те саме, що жиденя. (Жидівчата
висипали купою, інші зовсім голі).

жидова — зібрано "євреї". (Стала жидова ліси
рубати, Христа шукати). Джерело:
Чубинський — Праці етнографічно-
статистичної комісії географічного
товариства в "западно-русском" краю,
1872-1878 (7 томів)

жидовин — "Ішла Марія крутим бережком,
жид зустріло її три жидовини"
(Чубинський, III том, 343)

жидовина — — Ой, жид іде, коня веде, а за жидом
жидівка жидовина. (Чубинський III, 181)

жидовіти, жидовію,

жидовіс — по російському: оживовляться.
жидовіти нам... ні, се не по нашій
натурі. (Куліш — Оповідання, Бахмут
1900).

жидок, жидка — зменшення від "жид". (Жидки
сидять та кравцюють, руками
швидкими та сухими, як кість
(Повісті Івана Нечуя-Левицького, том
I, 95.

Крім того, є ще птиця і муравель, що їх
також називають "жидками". Є ще й
рослина такої самої назви.

жидолюбєць — друг євреїв, юдофіл (слово взяте з
Желехівського).

жидочок,
жидочка

— здрібніле від "жид"

жидувати

— бути жидом. (Покинь, жиде,
жидувати, ходім хліба заробляти —
народна приповідка).

жидюга, жидюги — великий, здоровенний жид

жидюк, жидюка — жидок, єврейчик (Приклад з
Руданського: "Закликає жидюка...,
Руданський I, 62. Я не міг його
відшукати, але в прикладах з
літератури будуть інші, прим. З.К.)

жидя, жидяти — єврейський ребёнок (Ідуть малеча-жидки з свічками і по боках вулиці тож жидята.

(Анатоль Свидницький — Люборацькі, сімейна хроніка, Київ, 1901).

Багатючий матеріял знаходимо теж в “Українсько-англійському словнику” проф. Андрусишина і Крета, видання Саскачеванського університету в Канаді з 1955 року. В передмові до нього подані джерела, звідки черпано засіб слів, між ними нема словника Подвезька з Советського Союзу, бо в часі, коли підготовлявся цей словник, словник Подвезька ще не дійшов до Канади.

Бачимо тут усі п'ять слів: єврей, жид, гебраїзм, юдей та Ізраїль з їхніми похідними відмінами.

гебраїзм	— hebraism
гебраїст	— hebraist
гебраїка	— hebraic studies
гебраїстичний	— hebraistic
єврей	— Hebrew, Jew
єврейство	— judaism
єврейський	— of a Hebrew, jewish, hebraic
жид	— Jew, Hebrew
жидова	— jewish people, Jewry
жиденя	— jewish child
жидик	— young Jew
жидівка	— Jewess
жидівочка	— little Jewess
жидівство	— judaism, Jewry, manners and customs peculiar to the Jews

жидівський	— jewish
жидівські бебехи	— jewish belongings, moveables
жидівське богомілля	— jewish objects of veneration
жидівський попихач	— servant of a Jew
жидівча	— littel Jew
жидівчення	— of a Jewess
жидівчин	— to become like a Jew
жидовіти	— judophile, friend of Jews
жидолюб	— hater of the Jews, judophobe
жидофіл	— ugly, dirty Jew
жидофоб	— big Jew
жидюга	— poor shabby Jew
але також	— little Jew
жидюк	— judaism, jewish religion
жидя	— Jew, Hebrew
юдаїзм	— Jewess, jewish women
юдей	— jewish cultures; Jews, Jewry, Hebrews
юдейка	— jewish; hebraic, of a Jew
юдейство	— philosemite
юдейський	— philosemitism
юдофіл	— antisemite, judophobe, hater of the Jews
юдофіліство	— antisemitism
юдофоб	— antisemitic, of antisemitism of judophobe
юдофобство	— Israel
юдофобський	— Israelite
Ізраїль	— Israelite person
ізраїльський	
ізраїльтянин	

Слова “євреї” там нема, то значить, не стоїть воно на місці в букві “є”, де його звичайно поміщують. Але скрито виступає під буквою “ж” разом з назвою “жид”:

Жид, -да і євреї, -рея, -рееві
жидівка і єврейка, -ки, ці
жидівський, -а, -е і єврейський
жидовіти, -вію, -вієш, -віє

Ніби на першому місці стоїть “жид”, як головне слово, але побіч поставлено і “євреї” неначе рівнорядне. Це так, ніби “і Божові свічка і чортові огарок”. Якщо автори хотіли слова “євреї”, то чому не поставити його на своєму місці, але перепачковувати заднім входом?

У “Словнику чужомовних слів” (три частини, Нью-Йорк 1963 року, автор Артем Орел при кожному слові зазначає, звідки воно походить. Бачимо там чимало слів жидівського походження і коло кожного з них це зазначено. Наприклад:

Абадона (жид.)	— пекло; демон
Абракадабра (гр. з жид.)	— чаклунське слово
Азазель (жид)	— демон
Алилуя (жид.)	— хвалить Господа!
Амін (жид.)	— істинно!

Неможливо було б читати цілий словник, слово за словом, з цікавості заглянув я на гасла такі, як “тора” і “талмуд”— коло них зазначене гебрейське походження, а коло “кабала”— переказ, традиція подано походження жидівське. На початку словника заподані всі ті скорочення, є там “жид” і гебр.” але нема “євр.” Авжеж, було б інакше, якби цей словник друкувався в СРСР.

На закінчення цього перегляду треба ще подати, як

ставилися до тієї справи українські енциклопедії поза межами совєтської імперії. Маємо їх три:

1. Українська Загальна Енциклопедія¹², книга знання в 3-х томах під головною редакцією Івана Раковського, Львів-Станіславів-Коломия, видання кооперативи “Рідна Школа”. Не заповано року видання, але було це під кінець 1930-х років.

2. Українська мала енциклопедія Євгена Онацького, дійсного члена НТШ і УВАН, накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, Буенос Аїрес 1957, між буквою “ж” має одне тільки гасло, що відноситься до жидів: “Жидівство”, як рід специфічної цивілізації. Але завжди вживається там “жид”, а не євреї.

Під буквою “Є” гасла “євреї” нема. По-перше тому, що такого слова і тим самим поняттям в українській мові нема, отже не було потреби його там поміщати. По-друге, енциклопедія проф. Онацького не претендує на повноту. За його власними словами, це “твір не колективний, тільки індивідуальний, говорить головню про те, що цікавить самого автора і тим самим звільняє його від обов’язку писати про всі справи, що ними звичайно займаються енциклопедії.”

3. Енциклопедія українознавства, словникова частина, Наукового Товариства ім. Шевченка, головний редактор проф. Володимир Кубійович, заступник головного редактора — проф. Микола Глобенко, видає

¹² Правопису не змінємо, пишемо так, як надруковано в оригіналі.

видавництво "Молоде життя", Париж — Нью-Йорк, друкована в Мюнхені від 1955 року.

В Українській Загальній Енциклопедії є такі гасла:

Жиди, ізраїльтяни, євреї, юдеї — народ семітського походження. Вслід за тим переповіджена історія жидів, почавши від Авраама.

Жидівська абетка, вл. старо-єврейська

Жидівська література

Жидівська мова

Жидівська релігія

Жидівське мистецтво

Жидівський курінь УГА

Жидівські ворота, ворота в старому Києві, що вели на північний захід до жидівської ділянки.

Жидівські свята

Жидове, жидівська ділянка Києва, була на горі за жидівськими воротами.

З кореня "євреї" є тільки два гасла:

Євреї, зн. "потусторонні, захожі; в св. Письмі Старого Завіту інші народи називали жидів євреями; жиди самі себе називали ізраїльтянами, або (пізніше) юдеями.

Єврейська мова, старожидівська, також гебраїська мова старих жидів у Палестині за їх політичної самостійності і мова Біблії Старого Завіту.

В Енциклопедії Українознавства:

Під буквою "є" є тільки — євреї, див. жиди. Зате гасло "жиди" тягнеться на десять сторінок. Ні разу не вжито там слова "євреї" чи "єврейський", хіба тільки цитуючи урядові совєтські назви в Україні, наприклад: Інститут єврейської культури, Кабінет для вивчення

єврейської мови, Всеукраїнський музей єврейської культури, Центральна Єврейська Бібліотека.

В заподаній літературі до гасла з-поза ССРСР, українськомовній, тільки Володимир Винниченко вживає "євреї" ("Єврейське питання на Україні", і Богдан Кордюк — "Євреї на Україні". Перший іздив з поклоном до большевиків і вернувся тільки тому, що не дістав вищого становища в комуністичній партії, а другий належить до середовища "Сучасности", що в українських справах уживає большевицької термінології. Навіть жид С. Марголін дав своїй книжці заголовок "Листи жидівського" (а не єврейського) соціал-демократа про Україну, Відень 1921 року.

Для заокруглення викладу варто згадати ще про дві речі: 1. "Енциклопедический словарь" Ф.А. Брокгауза кількадесят товстих томів), виданий у С.-Петербурзі 1893 року, отже ще за царя Олександра III в часах найбільш реакційного режиму в Росії. У тій енциклопедії вже нема гасла "жид", є тільки "жидовствующіє", єресь, що появилася в другій половині ХУ століття в Новгороді і згодом перекинулася теж до Москви. Подаючи її історію, автор В. М-Н, з доповненням другого, підписаного криптонімом (см), вживає тільки назви "євреї" і "єврейський". З початком ХІХ століття ця секта змінила назву з "жидовствующих" на "іудействующих".

Зате є довжелезне на 40 сторінок (кожна по дві колонки) гасло "євреї", крім того ще "єврейських бібліотека", "єврейська література" (на 12 сторінок), "єврейська музика", "єврейський язик", "єврейскія записки", "єврейскія земледельскія колонії", "єврейскія монети", "єврейское іскуство", "єврейско-німецький

діалект — правильніше жаргон”, єврейське обзреніє” — з усього того матеріялу можна б скласти цілий томик енциклопедії.

Є ще гасло “іудеи” — одна з назов євреїв, але “мало воно своє специфічне значення”, “іудейські війни”, “іудейські монети — гл. єврейські монети”, “іудействующіє — секта”, “іудине коліно” — частина єврейського народу. До всіх тих пояснень у гаслах уживається тільки слово “євреї”, ніколи “жид”.

Отже вже під кінець XIX століття назва “жид” цілком зникла з російської книжної мови, жила хіба десь глибоко в народних низах, у той час, як в Україні ввесь час, аж до ленінського указу вживалося українське, не російське слово “жид”.

2. Словник староукраїнської мови XIV-XV століть, Київ, “Наукова Думка” 1977, уже не міг впровадити євреїв на місце жидів, бо мусів би фальшувати всі історичні документи, де це слово приходить.

Отож бачимо там слова: жид — євреї, жидова — євреї, жидовин, жидовський, жид, як особова назва (а при первом соуді бил п/ан/ Михайло Жид, ганоусов зять). До всіх тих слів подані місця з різних старих документів, переважно судових і міських актів, звідки вони взяті.

Під буквою “Є” в тім словнику нема ані одного слова з кореня “євреї”.

Один тільки раз з’являється слово “іудей”, без ближчого пояснення.

На захід дісталось кілька таких лінгвістичних праць про стару мову в Україні з XV і навіть з XVIII віку. Це звичайно не літературні студії, тільки документи для мовознавства. Тому, що ця стаття не претендує на науковий розгляд того питання, не вдаємося в точніший

розгляд тих праць, хоч правдоподібно, а може навіть і певно, знайшлося б там немало матеріялу до справи, що нас тут цікавить.

VI

Подавати приклади вживання слова “жид” в українській літературі до першої світової війни — зайво, їх було б так багато, що нам не стало б місця на те. Подамо декілька прикладів зо “Співомовок” Степана Руданського на доказ, що хоч і писав він сміховинки про жидів, та ніколи не вживав того слова в образливому чи глузливому, тільки в жартівливому сенсі. До речі, хоч-не-хоч, теж і в Советській Україні, перевидаючи твори Руданського, не могли викреслити звідти “жидів” чи заступити їх “євреями”. Зате робили що інше. Де тільки можливо, там або зовсім пропускали, або вибирали найбільше невинні сміховинки про москалів. Бо як же ж то, щоб братній український народ насміхався зо “старшого брата”?

ФУРМАНКА З ЖИДАМИ

Возив когось сам господар
Назад повертався,
Тай на своє гірке лихо
З жидами нанявся.

А коли зустрічний козак зігнав нагаєм жидів, господар дякує:

Дай же, Боже, здоров’ячко,
Щось звів жидовину,

*А то була б замучила
Мене й худобину.*

РАБИН І ЗАПОРОЖЕЦЬ

*А як вийшов уже на світ
Жидову учити,
Він зачав уже на мигах
З нею говорити.*

ЩО ТО МАТИ, ЩО ТО ДІТИ

*Ходить жидок по ярмарку
Поміже возами,
Надибає чоловіка —
Стоїть з гарбузами...*

САМ ПОЇДУ

*Це про рабина, що лікував жидів, часом сам, а часом
посилав тільки свого пахолка з палицею. А раз запитався
пахолка, хто захворів. Каже рабин:*

**Хто слабий,
Чи жид, чи жидівка?
“Не жид, — каже, а їдна
Молода жидівка.”
Рабин живо зо стільця,
Палиці ні сліду!
“Живо коні у біда!”
Сам, — каже-поїду!”*

*Зате постараємося зачитувати місця з
літературних українських творів, де назви “гебрей”,
“юдеї”, “Ізраїль” і дуже рідко “сврей” вживаються в
біблійних темах.*

Почнім від Франкового “Мойсея”:

- a) *У глибокім мовчанні цю річ
Вухом ловлять гебреї.*
-
- б) *“Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті,
І осягнуть, як честь віддадуть
І Ваалу й Астарті.”*
-
- в) *Знали всі, як в гебрейській сім’ї
Родить первенця мати,
То в єгипетській мусить в той час
Первородне вмирати.*
-
- г) *Чуєш стук? Це залізна стопа
Тих страшних легіонів,
Що толочить юдейські поля,
Робить пустку з загонів.*
- Чуєш плюск? Це ворожі мечі
Кров юдейськую точуть,
Чуєш крик? Це юдейських дівчат
Дикі коні волочуть!*
-
- г) *О, Ізраїлю, як би ти знав,
Чого в серці тім повно,
Як люблю я тебе,
Як люблю невимовно!*
- Приклади з Лесі України вибрані з видання Юрія*

Тищенко 1953 року в Нью-Йорку:

Заголовок: Єврейська мелодія¹³

а в тексті:

Ти не наш, але вірними будуть тобі,
На чужині ізраїльські люди,
Що Господь сам обрав за святиню собі,
Те до віку святинею буде.

Том II. Єврейські мелодії (цикл)

Як Ізраїль діставсь ворогам у полон,
То рабом своїм бранця зробив Вавилон.

ПРОКЛЯТТЯ РАХІЛІ

З Єгипту має вам прийти Месія,
Радій, Рахіль, Ізраїль оживе,
Месія дасть йому життя нове.

Так само в поемі "Ізраїль у Єгипті", або в поемі "Самсон":

Кого то піснями веселими й танцями

¹³ Як сказано, це взято з передруку зібрання творів Лесі Українки. Таке зібрання видане було в Советській Україні. Не маємо можливості порівняти з первісним текстом, оригінальним, цих мелодій, друкованим перед першою світовою війною і може ще за життя Лесі Українки. Бо якщо воно дивно, що в заголовку стоїть "Єврейські мелодії", а в тексті мова про "ізраїльських людей", більш логічно виглядало б у заголовку дати таку саму назву, як у тексті, Писав же ж Франко свої "Жидівські мелодії" і в тексті того циклу говорив теж про жидів, але мова була не про сучасних йому, тільки стародавніх жидів.

Ізраїльські дівчата зустрічають...

Наш люд напав на вашу Палестину,
Тоді надію у тобі єдину
Ізраїль мав — і ти оборонив країну.

Вернімся ще на хвилину до Івана Франка. Приклади в словниках були дуже скупі, тож додаймо до них ще два з прози, і пару з віршів, на доказ, що Франко завжди уживав слова "жид", а не "єврей", іншого, як юдеї, гебреї, ізраїльтяни і т.п. міг уживати хіба тоді, коли писав на старозавітні теми.

У повісті "Гершко Гольдман":

"Гершко Гольдман, арендар у гірському селі, був, як то кажуть, "жид з головою".

В оповіданні "В тюремнім шпиталі" в'язні питаються старого діда:

— Ой, діду, а чи снилися вам коли ваші жиди, що їх вирізали?

— Старі ні, лише малі жиденята та одна жидівка. За інших мене карають люди, а за неї ще Бог каратиме.

У десяти строфах поеми "Пір'я" з жидівського життя, по кожній з них повторяться рефрен:

Летиш ти до хмари, з вітрами,
О, пір'я з жидівських перин

У циклі "Жидівські мелодії" на кожному кроці стрічаємося з жидами, ніколи з євреями:

"Сходив він жидів рятувати."

“Побожні жиди перейшли.”

“Усіх повбивали жидів”.

*“І вислали своїх рабинів
Жиди до царя і рекли.”*

*“То всіх вас, жидів, в своїм царстві
Без милости виріжу в пень.”*

*“Як з трудом великим зайшли
Жиди над кипуче море”.*

*“Жидам вже погасла надія,
лишилась тривога німа.”*

VII

У своєму культурному відродженні українці неймовірним зусиллям серед претяжких труднощів створили власну велику літературу, мовою свого народу. В СРСР тисячними способами стараються нашу мову русифікувати, підсуваючи туди свої слова, свої поняття, свою складню і свою граматику. Письменники, принаймні більшість з них, як можуть, так борються з тим, де можуть, там не здаються. В дечому це абсолютно неможливе, бо не тільки цензура (не такого типу, як ми її розуміємо, вона прикрита там словом “рецензія”¹⁴, але згряя “критиків”, що тільки шукають нагоди вибитися наверх і звернути на себе увагу “начальства” підкреслюванням різних “ухилів”, “обговорює” твір на сторінках літературних журналів, а це нічого іншого, тільки доноси. А впертим — замкнуть

дорогу до видавництва. Ще більші упертих перекинуть до праці, що нічого не має спільного з літературною чи взагалі з культурною творчістю.

Але чому ми, як бездумна отара, маємо самі себе русифікувати? Наша мова й література прийняла слово “жид”, а не “євреї” і того ми всі повинні дотримуватися, протестувати, а то й бойкотувати ті часописи й видавництва, що бездушно повторяють те, що підсувають нам під совєтським поштовхом.

Коли ж того деякі жиди не знають, чи не розуміють, то треба їм це приязно вияснити й витолкувати. При тому можна покликатися на колишнього ізраїльського прем'єра, Менахема Бегіна, що в своїх спогадах (маємо тільки англійський переклад), на докір свого слідчого кагебіста, до речі — теж жиди, чому він уперто називає себе “жидом”, а не “єврем”, відповів:

“Я не перечу, що в російській мові прийнялося слово “євреї”, а слово “жид” має в собі децю з погорди чи й ненависти. Але з другого боку, в польській мові звичайна є назва “жид”, а коли антисеміт хоче виявити свою відразу чи

¹⁴ Возьмім першу з краю українську книжку, видану в УРСР останніми роками, от, наприклад: Борис Андресевич Деркач — Леонід Глібов, життя і творчість, В-во “Дніпро”, Київ 1982. На другій сторінці звичайно знаходимо кілька речень про книжку, давніше українською, тепер майже завжди російською мовою. А під тим — Рецензенти: Скрипник І. П., Хропко П. П. Це ніхто інший, тільки літературні політруки, що нарівні з автором відповідають за те, чи зміст книжки відповідає партійній лінії.

зненавидження жидів — кличе його “євресм”.¹⁵

Отже коли жиди можуть розуміти, що так є в поляків, то чому не могли б зрозуміти, що так само є і в українців? Напевно погодилися б з тим, коли б ми їм це серйозно пояснили і що в тій справі така наша невідхильна постава, бо ми не хочемо допускати до насичення нашої мови русизмами і що хіба жиди не хочуть ставати спільниками в русифікаційній акції наших ворогів і водночас затримати з нами добрі взаємовідносини.

В ім'я правди треба пригадати, що до заборони вживати слово “жид” у 1918 році найбільше причинилися таки самі жиди, не зважаючи на те, що прикрита вона авторитетом Леніна.

Дійсно, Ленін був тоді Головою Ради Народних Комісарів. Але з кого цей Совет Народних Комісарів (така його дійсна назва) складався? Головою був Володимир Іліч Ульянов, що давніше виступав під різними назвищами, наприклад: Іліч Улін, але найбільш знане, з яким він перейшов до історії — це Ленін. По матері — жидівського походження, мати його була німецька жидівка Блянк. Колись це дуже заперечувало, але тепер це вже стало публічною тайною.

На другому місці стояв Лев Давидович Бронштайн, ліпше знаний як Лев Троцький, комісар Червоної Армії і Фльоти. Жид.

Йосип Віссаріонович Сталін (повне і правдиве

¹⁵ Menahem Begin: *White nights, the story of a prisoner in Russia*. Harper and Row, Publishers, New York, 1957, page 165. Translated by Katie Kaplan.

назвище — Йосип Давид Віссаріонович Джугашвілі-Кохба), комісар національностей. Грузин пів-жидівського походження.¹⁶

Чічерін Юрій Васильєвич. Родовитий москаль, навіть син поміщика, народний комісар заграничних справ.

Григорій Зінов'єв, дійсне назвище — Апфельбаум, народний комісар внутрішніх справ. Жид.

Коген, користувався в партії теж назвищем “Володарський”, — народний комісар преси і пропаганди. Жид.

Самуель Кавфман, народний комісар державних земель. Жид.

Штайнберг — народний комісар справедливості. Жид.

¹⁶ Довгий час уважався чистокровним грузином, доки не вийшло на яву, що його назвище Джугашвілі значить “син Джу”; а Джу — це невеличка місцевина в Персії, куди емігрувало багато прогнаних з Португалії жидів, звідки вони потім переселилися до Грузії. Отож хоч по національності Сталіна вважали грузином, православної віри, що навіть учився в духовній школі приготуючися до духовної кар'єри, але в жилах його плила жидівська кров, хоч він ніколи ані не потверджував, ані не заперечував тих поголосок, пс...росту збував їх мовчанкою. Про те писано докладно вже по його смерті, (гл. французький журнал “Constellation” ч. 167 з березня 1962, автор: Бернард Гуттон (Bernard Hutton), за ним цитує Maurice Pinau у книжці “El motor secreto del comunismo”.

Напевно можна б це знайти і в інших виданнях, та я не мав ні змоги ні часу за тим спеціально шукати.

Шмідт — народний комісар публічних робіт. Жид.
Етель Книгнісен (Ліліяна) — народний комісар постачання (апровізації). Жидівка.

Пфеніштайн¹⁷ — народний комісар для справ біженців. Жид.

Шліхтер (Востанолейнін)¹⁸ — народний комісар для мешканцевих справ. Жид.

Лурі (Ларін) — голова Найвищої Економічної Ради — також жид.

Кукор (Кукорський) — народний комісар господарства. Жид.

Урічкій (Радомільський) — комісар для справ виборів. Жид.

Луначарський Анатолій Васильович,¹⁹ — народний комісар освіти. Москаль.

Сімашко — народний комісар гігієни. Балтійський жид.²⁰

¹⁷ Назвище мабуть перекручене в еспанській транскрипції. Відомо, що естанці не вимовляють слів, що починаються на "Ст" так, як ми, тільки додають перед тим букву "е". Наприклад не Степан, тільки "Естебан", не "стабільний", тільки "естагле" і т.д. Могло бути Пфенштайн, Пфайнштайн, або й Файнштайн.

¹⁸ Також я певний, чи псевдо Шліхтера недано правильно.

¹⁹ Луначарський народився в Полтаві і хоч москаль, дуже добре знав українську мову, дописував до українських журналів і навіть писав праці про Шевченка, Коцюбинського, Лесю Українку, до революції часом виступав серед українців.

²⁰ Назвище виглядає польське, з тих, що проживали в Литві і на Білорусі.

Проціян — народний комісар хліборобства. Вірменин.

У ті часи уряди змінювалися часто, одні відходили до іншого відрядження, другі займали їх місце. Тут заподаний склад першого уряду вже тоді, коли центр большевицької влади перенісся з загроженого інтвенціями Петрограду до Москви. Чи цей склад точно відповідає дійсному в той час, трудно сказати без довшої і трудної перевірки по різних особових словниках, енциклопедіях і т.п. тим більше, що багато їх пізніше, за Сталіна, знищено, щоб не лишився слід по немилих йому особах.

Підсумовуючи, бачимо, що на 18 перших народних комісарів були: 2 родовиті москалі, 1 пів-москаль, 1 грузин з домішкою жидівської крові, 1 вірменин і 12 жидів. Їх була хмара в усіх народних комісаріятах у різних партійних і державних установах аж до самого низу і це вже відома в світі справа, що без активної підтримки жидівського елементу большевицький режим навряд чи міг би перебороти всі початкові труднощі. Але для нас це тут побічна справа.

Ясно, що як самі жиди в комуністичній партії, так теж інші большевики прямували до того, щоб зникли всі давніші глибоко в московському народі закорінені неприхильні жидам настрої і під кличем боротьби з антисемітизмом видано їй заборону назви "жид", що і серед жидів і серед великої частини ліберальної та взагалі лівацької інтелігенції мала образливий для жидів посмак. В той спосіб хотіли тісніше зв'язати жидівські маси з большевицьким режимом.

Пізніша історія показала, що зміна назви, це одне, а

нехить чи навіть ворожість москаля до жидівства — це друге. Минав час, міцніла совєтська влада, жиди стали непотрібні й не вигідні і їх позбувалися й переслідували, найперше як троцькістів, пізніше як сіоністів.

Заводити таку заборону в Україні не було потреби, бо тут назва “жид” була ознакою національності, а не образою чи лайкою. Навіть совєтська влада не мусіла б видавати такої заборони, як засобу боротьби з антисемізмом. До таких засобів могли належати: усувати старі, царськорезимні, дійсно проїняті антисемітським духом заборони мешкати жидам у великих містах, і навіть по селах. Велика більшість жидів жила довго по маленьких містечках і пригородках, як маса, тільки одиниці поселялися на селах. Скасувати заборону жидам, чи обмеження вступу, студіювати в університетах, уневажнити всякі урядові, військові чи професійні обмеження. Все те відразу зробила національна українська влада, ще заки большевики окупували Україну.

Тут насувається ще одне, юридичне, застереження, хоч тепер воно чисто теоретичне, без ніяких практичних можливостей. Постанова Ради Народних Комісарів у Москві 1918 року могла обов’язувати тільки на території, що підлягали під її владу. Україна тоді була від Москви відокремлена, мала свою владу і свої закони. Не можна видавати закони з важністю на території чужої держави. Навіть коли постав большевицький український уряд у Харкові, постанови Ради Народних Комісарів у Москві формально не мали обов’язкової сили там, де виконував свою владу цей Уряд. Могли служити тільки політичною орієнтацією і моральним зобов’язанням іти слідом за Москвою.

Власне, невідомо точно, це треба б ще прослідити, від коли і правно і фактично така заборона могла зобов’язувати в Україні. Бож якийсь час ще УРСР мала сповідні знаки окремого, хоч союзного Уряду. Чи повторив цей уряд у своєму засягові діяння на своїй території московський “указ” з 1918 року? Чи просто задоволься тим, що “Москва льюкута — кавза фініта”.²¹

Приступивши до Со.зу Совєтських Соціалістичних Республік, Україна формально-правно, як республіка, стала Союзною Республікою, що має свої окремі “республіканські права”, хоч найважливіші справи з того виїняті, підпадають під “союзні”. Але хоч має окрему комуністичну партію, то не має в партійних справах ніякої самостійності, є виконавцем Комуністичної Партії Союзу. А що держава підлягає там партії, то всі права й закони схвалені в централі комуністичного організованого руху, цебто в Москві, можуть виконуватися в Україні не через республіканський державний апарат, тільки через Комуністичну Партію України, як філію Всесоюзної. Вона видаватиме доручення державному апаратові і той мусить їх виконувати, щонайвище може таке виконання попередити власним “декретом” чи “указом”. В той спосіб усі схвалені в Москві настанови віа комуністична партія матимуть фактичну важність і застосування в Україні. І схвалена свого часу в Москві постанова про способи боротьби з антисемітизмом, що включає в собі

²¹ Парафразований латинський виступ з “рома Льюкута-кавза фініта”, тут — Москва сказала — і скінчена справа.

заборону вживати деякої термінології, виконується таким способом в Україні.

Все те, авжеж, академічне теоретизування і в нічому не може змінити фактичного стану, хіба що виказати принизливе положення Уряду України, хоч і комуністичного, але в положенні: "Скачи враже, як пан каже".

Отож, кінчаючи, вертаємося знову до початку, що в Україні слово "жид" заборонене, що ніде його не надрукують, а хто вперто вживатиме усно, того прикоськають прикрими наслідками, може навіть наразитися на карну відповідальність.

Але хто може змусити українців у вільному світі коритися московській мовній політиці? Чому ми маємо і тут, поза межами совєтської влади, добровільно прикладатися до русифікації нашої мови? Чому нести з собою за океан московське мовне сміття — "свреї", "Штати", "абзаци", "вокзали", "осмислення", "було постановлено", "було відкрито" і т.д., і т.д.?

Писав колись Шевченко, що підрастають перевертні

І допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку здіймати.

Сорочку вже зняли, тепер здирають шкуру. І знаходять спільників "патріотів", що відбирають у неї останнє, що лишилося, — матірню мову.

